

8. *Кубрякова, Е. С.* Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
9. *Елдышев, А. Н.* Стрoение и мотивированность сокращенных слов (к проблеме взаимодействия формально-содержательных признаков в слове) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / А. Н. Елдышев ; Моск. гос. пед. ин-т иностр. языков им. М. Тореза. – М., 1985. – 22 с.
10. *Харитончик, З. А.* О сохранении мотивированности аббревиатур / З. А. Харитончик // Очерки о языке. Теория номинации. Лексическая семантика. Словообразование: избр. тр. / З. А. Харитончик. – Минск : МГЛУ, 2004. – С. 320–334.
11. *Соболева, П. А.* Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева; отв. ред. В. П. Григорьев. – М. : Наука, 1980. – 295 с.
12. *Лукашанец, А. А.* Словаўтварэнне і граматыка / А. А. Лукашанец; Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2001. – 251 с.

Л. С. Кныш (Мінск)

**ДЗЕЯСЛОЎ: НЕКАТОРЫЯ ЦЯЖКАСЦІ ПРЫ НАВУЧАННІ
БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ ЗАМЕЖНЫХ СТУДЭНТАЎ
(праз пасярэдніцтва рускай мовы)**

Навучанне беларускай мове праз пасярэдніцтва рускай – праца няпростая і карпатлівая. Яна патрабуе ад навучэнцаў не толькі глыбокага засваення тэарэтычных ведаў, але і сур’ёзнай вучэбна-маўленчай практыкі. Неабходна ўлічваць, што моўная сістэма беларускай мовы (як і іншай) уяўляе з сябе складаны механізм, дзе ўзаемадзейнічаюць самыя розныя яго складнікі (фанетыка, лексіка, марфалогія, граматыка, сінтаксіс), якія характарызуюцца цеснымі сувязямі. Іх веданне і авалоданне імі ў канчатковым выніку фарміруе веданне мовы ў цэлым. Варта адзначыць, што ў сістэме рускай і беларускай моў сказ (выказванне) фарміруецца галоўным чынам назоўнікам і дзеясловам (дзеяслоўнымі формамі), астатнія часціны мовы выконваюць другасную ролю. Пры гэтым кожная мова мае свае ўнутраныя правілы і законы. Спынім увагу на канкрэтных прыкладах. Дзеяслоў. Як вядома, гэта адна з найбольш канструктыўных часцін мовы, якая абазначае працэсуальную прыкмету і характарызуецца разнастайнымі формамі і катэгорыяльнымі значэннямі. Дзеяслоў мае 4 формы: інфінітыў, спрагальныя формы, дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе. Значэнне дзеяння выражаецца ў катэгорыях асобы, ліку, часу, ладу, а таксама роду (у формах прошлага часу, умоўнага ладу, дзеепрыметніка), трывання (віду) і стану. Пры вывучэнні дзеяслова цяжкасці ўзнікаюць самыя розныя: спражэнне дзеясловаў і асабовыя

канчаткі, рознаспрагальныя дзеясловы (архаічны тып спражэння), словаўтваральныя мадэлі (прыставачныя і суфіксальныя), асаблівасці ўжывання дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, дзеясловы з няпоўнай парадыгмай і інш.

У якасці прыкладу можна разгледзець ужыванне дзеепрыслоўяў і дзеепрыслоўных зваротаў і тыя памылкі, якія ва ўмовах білінгвізму надзвычай часта дапускаюць рускамоўныя студэнты. Так, вядома, што дзеепрыслоўе – нязменная форма дзеяслова, якая абазначае дадатковае дзеянне і паясняе асноўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам. Дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца ад асновы цяперашняга часу дзеясловаў I спражэння з дапамогай суфікса *-учы / -ючы*, ад дзеясловаў II спражэння – з дапамогай суфіксаў *-ачы / -ячы*: *чытаюць – чытаючы, пішучь – пішучы, любяць – любячы, бачаць – бачачы*. Аднак зрэдку такая мадэль утварэння можа парушацца: ад такіх дзеясловаў, напрыклад, як *баяцца, крычаць, дрыжаць, спаць* утвараюцца формы на *-учы / -ючы*: *баючыся, крычучы, дрыжучы, сплючы*. Дзеепрыслоўі закончанага трывання ўтвараюцца ад асновы інфінітыва (або прошлага часу) з дапамогай суфіксаў *-ўшы* (пасля галосных) і *-шы* (пасля зычных): *падпісаць – падпісаўшы, прывезці – прывёзшы*. Існуюць пэўныя заканамернасці і правілы ўжывання дзеепрыслоўяў, на якія трэба звяртаць увагу пры засваенні гэтай тэмы.

1. Дзеепрыслоўе павінна адносіцца да таго ж суб'екта, што і дзеяслоў-выказнік, які мае значэнне асноўнага дзеяння: *Падпісаўшы заяву, Ніна выйшла з кабінета рэктара*. Нельга ў адным сказе ўжываць дзеепрыслоўе і дзеяслоў-выказнік, якія абазначаюць дзеянні розных асоб або прадметаў. Няправільным будзе сказ: *Здаючы экзамен па мовазнаўстве, у мяне калацілася сэрца і дрыжалі рукі*. Такія сказы прапаноўваецца замяняць на складаназалежныя: *Калі я здаваў экзамен па мовазнаўстве, дык у мяне калацілася сэрца і дрыжалі рукі*.

2. Нельга выкарыстоўваць дзеепрыслоўе ў безасабовых сказах: *Апынуўшыся ў войску, яму здалося, што ён самы няўдалы ў гэтай грамадзе*. Падобныя сказы таксама лепш перабудаваць у складаназалежныя: *Калі ён апынуўся ў войску, дык яму здалося, што ён самы няўдалы ў гэтай грамадзе*.

Выключэнні тут могуць складаць канструкцыі з інфінітывам: *Хораша, стаміўшыся, ляжаць у траве пасля ўтомнай дарогі; На чужы лоб сягаючы, трэба і свой падставіць*.

3. У беларускай і рускай мовах дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца з дапамогай розных афіксаў: *чытаючы – читая; думаючы – думая* і г. д. Пад уплывам рускай мовы няправільнымі будуць сказы тыпу *Седзя на беразе ракі, я любавалася купаламі царквы*. Трэба: *Седзячы...* (а не: *седзя*). Больш таго, у беларускай мове дзеепрыслоўі незакончанага трывання ўтвараюцца практычна ад усіх дзеясловаў, у тым ліку і ад тых, якія ў рускай мове такой формы не маюць: *мыць – мыючы, жаць – жнучы, пісаць – пішучы* і інш. Практыкаванне, выкананае студэнтам-замежнікам, будзе наглядным прыкладам парушэння пэўных нормаў і правілаў утварэння дзеепрыслоўяў у рускай мове (табліца).

Інфінітыў	Дзеепрыслоўі незакончанага трывання	
	Беларуская мова	Руская мова
<i>Мыць</i>	<i>Мыючы</i>	<i>Моя</i>
<i>Шыць</i>	<i>Шыючы</i>	<i>Шья / шея</i>
<i>Ліць</i>	<i>Льючы</i>	<i>Лея / лья</i>
<i>Віць</i>	<i>Уючы</i>	<i>Вья</i>
<i>Жаць</i>	<i>Жнучы</i>	<i>Жа / Жня</i>
<i>Пісаць</i>	<i>Пішучы</i>	<i>Пися́</i>
<i>Рэзаць</i>	<i>Рэжучы</i>	<i>Режа</i>
<i>Сохнуць</i>	<i>Сохнучы</i>	<i>Сохня</i>

4. Дзеепрыслоўі з гутаркова-дыялектнай зваротнай часціцай *-сь* лічацца ненарматыўнымі. Памылковым будзе сказ: *Развітаўшысь з Максімам, Іван пайшоў дадому*. Трэба: *Развітаўшыся з Максімам, Іван пайшоў дадому*.

5. Дзеепрыслоўе неабходна суадносіць з выказнікам у часе: памылкі ўзнікаюць, калі варта выкарыстоўваць дзеепрыслоўе незакончанага трывання, а ўжываецца дзеепрыслоўе закончанага трывання, ці наадварот: *Ехаўшы ў вёску на канікулы, Сцяпан думаў пра сваю каханую*. Трэба: *Едучы ў вёску на канікулы, Сцяпан думаў пра сваю каханую; Уваходзячы ў клас, Пятрусь сеў за парту*. Трэба: *Увайшоўшы ў клас, Пятрусь сеў за парту*.

Як было адзначана, дзеяслоў з’яўляецца асноўным структурным кампанентам выказвання (сказа). Таму, улічваючы спецыфічныя задачы практычнага навучання рускамоўных студэнтаў маўленчай дзейнасці, варта разглядаць асобныя тыповыя словазлучэнні і канструкцыі з дзеяслоўным кіраваннем, выяўляць іх спецыфіку ў беларускай мове. У якасці прыкладаў тут абавязкова трэба звярнуць увагу на тыя, што істотна адрозніваюцца ў рускай мове, напрыклад: *узяць за жонку – взять в жены, выбраць на свой густ – выбрать по своему вкусу, чуць на свае вушы – слышать своими ушами, бачыць на свае вочы – видеть своими глазами, жыць пры бацьках (пры дзецях) – жить с родителями (с детьми), паехаць да сваякоў (сяброў) – поехать к родственникам (друзьям), стаяць пры мікрафоне – стоять у микрофона, спатыкнуцца на камень (пень) – споткнуться о камень (пень), ажаніцца (набрацца) з каханаю (Ганнаю, Валяю) – жениться на любимой (Анне, Валентине), спяваць на тры галасы – петь в три голоса, чытаць сам сабе (самому сабе) – читать про себя, узбіцца на грошы – разжиться деньгами, жыць каля самага мора – жить у самого моря, пісаць на адрас – писать по адресу, хадзіць па аўдыторыях (накоях) – ходит по аудиториям (комнатам), праз цябе мы спазніліся – из-за тебя мы опоздали і інш.*

Пры вывучэнні адметных сінтаксічных словазлучэнняў, звязаных сувяззю кіравання, у першую чаргу неабходна акрэсліць тыя, у якіх выражаюцца разнастайныя аб’ектныя адносіны.

Так, дзеясловы руху *ісці, бегчы, ехаць ляцець, плыць* і волевыяўлення *пасаць, адправіць, выправіць*, калі яны маюць мэтавае значэнне, кіруюць назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікамі *на*: *ісці на ваду, пайсці на сына, пасаць на дачку, выправіць на прадукты, бегчы на доктара*. Аднак

ужыванне некаторых канструкцый іншы раз залежыць ад кантэксту, напрыклад: *ісці па бацьку* (да суседа), *ісці за бацькам* (крок у крок, услед за ім); *ісці ў арэхі, у грыбы, у ягады, у маліны, у чарніцы, у рыбу* (рус.: *на рыбалку*), але: *паехаць на Камароўку па рыбу, па арэхі*. Тым не менш памылковымі і недарэчнымі будуць калькаваныя з рускай мовы выразы тыпу *бегчы за, пайсці за* і інш.: *Бацька захварэў, і маці загадала мне бегчы за доктарам у паліклініку. Услед за ім? ці па яго? Безумоўна, тут трэба па доктара. Бабуля выправіла мяне ў магазін за хлебам. Трэба: па хлеб*.

Дзеясловы *дзякаваць, падзякаваць, аддзячыць, выбачаць, прабачаць, дараваць* у беларускай мове спалучаюцца з назоўнікамі і займеннікамі давальнага склону: *дзякаваць настаўніку, аддзячыць начальніку, падзякаваць бацькам, выбачаць ёй, дараваць яму, выбачайце мне*. У рускай мове дзеясловы гэтай групы ўтвараюць словазлучэнні з вінавальным склонам: *изините меня, благодаритъ учителя, проститъ друга, благодаритъ их*.

Неабходна кантраляваць маўленне студэнтаў пры парушэнні нормаў і не дапускаць калькаваных канструкцый, такіх, як: *дзякаваць яго, выбачайце мяне, падзякаваць сябра, выбачаць яе* і г. д.

Дзеясловы *думкі, пачуцця, маўлення гаварыць, думаць, турбавацца, хвалявацца, непакоіцца* звычайна кіруюць назоўнікамі вінавальнага склону з прыназоўнікам **пра**: *гаварыць пра небяспеку, клапаціцца пра дзяцей, турбавацца пра бабулю, непакоіцца пра дачку*. Канструкцыі тыпу *клапаціцца аб дзецях, гаварыць аб бацьках, думаць аб сяброўцы* і інш. калькаваныя з рускай мовы, дзе пры дзеясловах гэтай семантычнай групы залежнае слова мае форму меснага склону з прыназоўнікам **о** (**об**): *говоритъ о сестре, думатъ о матери, беспокоитъся об учениках*.

Дзеясловы *жартаваць, цешыцца, дзівіцца, смяяцца, насміхацца, здэкавацца, кніць* ужываюцца з назоўнікамі роднага склону з прыназоўнікам **з**: *жартаваць з сяброўкі, цешыцца з кацяня, кніць з сябра, смяяцца з дзіцяці*. Аддзяслоўныя назоўнікі *жарты, кніны, здзекі, смешкі, жарты, смех* маюць такое ж прыназоўнікавае кіраванне: *кніны з дачкі, смех з дзіцяці, здзек з хлопца, жарты з яго* і інш. Параўнайце з рускай мовай: *смеяться над мальчиком, шуточки над ним, издевательство над животным* (творны склон + прыназоўнік **над**).

Памылковымі будуць у беларускай мове такія словазлучэнні, як *хварэць грыпам, хворы тыфам, захварэць адзёрам* і пад. Дзеясловы *хварэць, захварэць*, а таксама прыметнік *хворы* ў беларускай мове патрабуюць формы вінавальнага склону назоўніка з прыназоўнікам **на**: *хворы на сухоты, захварэць на шкарлятыну, хворы на адзёр, захварэць на грип*.

Неабходна засцерагаць і ад такіх зрусіфікаваных штучных канструкцый і выказаў (не толькі дзяслоўных): *Ён выбраў спартыўны касцюм па свайму росту*. – Трэба: *пад свой рост*; *Гэты касцюм аказаўся вялікі па памеры*. – Трэба: *вялікі памерам*; *Пятро Іванавіч з'яўляецца загадчыкам кафедры*. Трэба: *– загадчыкам кафедры*; *Яна вельмі глядзела за сабой*. – Трэба: *глядзела сябе*; *Мы атрымалі чатырохпакаёвую кватэру*. – Трэба: *кватэру на чатыры пакоі*; *Мікола надрас і станавіўся гаспадаром*. – Трэба: *браўся на гаспадара*; *Каця правучылася ва ўніверсітэце больш трох*

гадоў, але не закончыла яго. – Трэба: больш за тры гады; Сцяпан быў разумней усіх у групе. – Трэба: разумнейшы за ўсіх; Мы набылі неабходныя падручнікі па новаму прадмету. Трэба: па новым прадмеце і інш. (з вуснага маўлення студэнтаў).

Адзначаныя прыклады з'яўляюцца толькі нязначнай часткай праграмы па граматыцы ў цэлым, практычнае засваенне чаго тым не менш забяспечвае іншаземным студэнтам больш гнуткае выкарыстанне беларускай мовы ў тых межах, якія адпавядаюць іх канкрэтным мэтам навучання.

Н. П. Лобань, А. М. Фендзіч (Мінск)

КАНАТОНІМ *КАСТУСЬ КАЛІНОЎСКИ* Ў КАНТЭКСЦЕ МАСТАЦКІХ ТВОРАЎ

*Прынесці жыццё ў ахвяру Радзіме –
гэта не сумны канец для чалавека.
Гэта – яго неўміручасць!*
П. Карнэль. Сід

Онімы заўсёды займалі важнае месца ў будове мастацкага твора. Семантыка оніма – галоўная крыніца інфармацыі як пра героя (яго сацыяльнае становішча, характар, асноўныя рысы асобы), так і пра лінгвакультурную мастацкую прастору. Таму, як адзначаюць многія даследчыкі, у мастацкіх творах фактычна няма нейтральных, стылістычна неафарбаваных імён, а ўсё часцей сустракаюцца сэнсавыя, стылістычна афарбаваныя онімы.

У творах мастацкай літаратуры онім часта адыгрывае настолькі важную ролю, што перастае быць маркерам толькі аднаго персанажа, а набывае сацыяльна-культурную значнасць. У літаратурнай прасторы сэнсавы онім, які актуалізуе асабовае імя і нападуня яго канатацыйнай афарбоўкай, з'яўляецца сімвалам народнай самасвядомасці.

Апошнім часам можна назіраць цікавасць да вывучэння асаблівасцей функцыявання онімаў у мастацкіх творах, але роля і функцыі *канатонімаў* застаюцца неадследаванымі. Аб'ектам дадзенага даследавання з'яўляюцца творы мастацкай літаратуры розных жанраў, прадметам – канатонімы, якія ўваходзяць у сацыяльна-культурную прастору беларускага народа.

Цяжка, а можа і зусім немагчыма, знайсці ў Еўропе краіну, у якой не было б прызнанага ўсім народам нацыянальнага героя. Ва Украіне – Багдан Хмяльніцкі, у Польшчы – Тадэвуш Касцюшка, у Чэхіі – Ян Гус і г.д. Няма ніякага сумневу, што ва ўсе гістарычныя эпохі ў нашага народа таксама былі асобы, годныя найвышэйшага звання нацыянальнага героя. З поўнай упэўненасцю можна сказаць, што такой выбітнай асобай быў кіраўнік нацыянальна-вызваленчага паўстання ў Польшчы, Літве і Беларусі 1863 – 1864 гг. *Кастусь Каліноўскі* – перакананы носьбіт беларускага духу. Разам са сваімі паплечнікамі ў неверагодна цяжкіх умовах ён здзейсніў выданне першай у нашым